SENTIMENTALNA POVEST BRITANSKOG CARSTVA

Sadržaj

Predgovor

U ovoj knjizi sakupljena su predavanja o istoriji Engleske koja sam preko BBC-ja držao pune tri godine, od proleća 1988. do proleća 1991. Zadatak nije bio lak. Iako sam o povesti Ostrva dosta znao, budući da nisam istoričar, moje znanje nije bilo ni sistematizovano ni naročito duboko. Moglo bi se reći da je bilo pretežno *konverzaciono*. Zgodan događaj, pogotovu iz engleske povesti, uvek je dobrodošao kao paradigma vlastitoj istoriji kad se razgovor zaplete u sudbonosno pitanje zašto srpskom narodu ni sadašnjost ni budućnost ne daju nikakve nade, a prošlost mu je isuviše teška da bi je sa zadovoljstvom ponovio. Morao sam je, dakle, i sam učiti. I učio sam je. U neku ruku, bio je to najprijatniji deo posla. Teže su bile dve druge prepreke. Izlagati povest jedne zemlje na akademski način, onako kao što je uobičajeno po našim školama, koje napuštamo s nekoliko povesnih datuma ali bez ikakve svesti o njihovom pravom značenju, nije imalo svrhe. Morao sam, dakle, naći neki poseban, neki *moj* ugao gledanja. I našao sam ga, čini mi se, u izvesnoj *aberaciji pogleda* izraženoj u naslovu *Sentimentalna povest Britanskog carstva*, gde se izraz „sentimentalna“ ne sme doslovno

shvatiti. Ne sme mu se na reč poverovati, ali ga ne valja ni obrnuto, bez rezerve uzeti. Bio je tu, najzad, i medijum kojim sam se služio, kako zbog *bestelesne* prirode radio-saopštavanja, tako i sa kratkoće vremena koje mi je stavljeno na raspolaganje. Morao sam, dakle, vršiti drastičnu selekciju građe i brutalna sažimanja u obliku njenog iskazivanja. I to sam postigao, ali, bojim se, s manje uspeha od zaobilaženja ostalih opstrukcija. Jednu jedinu, na sreću, nikad nisam osetio. Englezi nisu imali primedbe na vrstu „sentimentalnosti" kojom sam priču o njima prožeo. Ne mislite da je to zato što su se s njom slagali. Ne. Oni su prosto prema celom poduhvatu bili savršeno ravnodušni.

Sve me je ovo primoralo da priređivanju za štampu ovih komentara pristupim na drugi način, a ne onako kako sam učinio s *Pismima iz tuđine*, I, II, III, gde sam unosio neznatne izmene i ograničio se na prilagođavanje usmenog iskaza pismenom. Ovde su promene temeljnije. Pre svega, u obimu saopštene građe. Umesto deset minuta, svako je poglavlje engleske povesti dobilo pola sata, što znači da se volumen materijala utrostručio. Nije uvek posredi nova građa. Ponekad se radilo jednostavno o tome da rečenica, kratkoćom vremena na radio-talasima sapeta, *prodiše*.

U svakom slučaju, *Sentimentalnu povest Britanskog carstva* valja uzeti kao još jednu, nadam se i poslednju priču o Englezima, kojima pripadaju i tri knjige *Pisama iz tuđine*.

Služio sam se vrlo obimnom dokumentacijom, uglavnom iz Istorijskog departmana Radio Londona. Većina izvora navedena je u fusnotama, naročito knjige koje ne spadaju u prvu ligu engleske istoriografije. Od prvorazredne pomoći bile su mi, razume se, dve mamutske, višetomne povesti Engleske u izdanju Oxforda i Cambridgea i istorijski kompendijumi od Trevelyana, Greena, Gardinera, Macaulaya; Thomas Babington, prvi grof Macaulay itd., ali

sam za pojedine periode ipak morao da se oslonim na specijaliste. Za anglosaksonsku eru, recimo, na F. M. Stentona *(Anglo-Saxon England)*, R. H. Hodgkina *(A History of the Anglo-Saxons)*, H. M. Chadwicka *(Studies on Anglo-Saxon Institutions)* i G. Barraclougha *(Social Life in Early England)*. Za rimski period na R. G. Collingwooda & J. N. L. Myersa *(Roman Britain and the English Settlements)*. Za srednji vek na A. L. Poolea *(From Domesday Book to Magna Carta)*, D. M. Stentona *(English Society in the Early Middle Ages)*, A. R. Mayersa *(England in the Late Middle Ages)*, E. Perroya *(The Hundred Years' War)* i E. Lipsona *(Introduction to the Economic History of England)*. Za doba Tudora, gde građa i komentari dobijaju naučni elefantijazis, između ostalih poslužio mi je dobro G. R. Elton *(The Tudor Constitution: Documents and Commentary, England Under the Tudors)*, J. D. Mackie *(The Earlyer Tudors)*, J. A. Williamson *(The Tudor Age)*, J. B. Black *(The Reign of Elizabeth)* i P. Hughesova trotomna *The Reformation in England*. Za englesku revoluciju i restauraciju C. Hill *(The Century of Revolution, 1603–1714)* i J. P. Kenyon *(The Stuarts)*. Za XVIII vek J. H. Plumb *(The Eighteenth Century* i *The First Four Georges)*, L. Naimier *(England in the Age of the American Revolution)*, dvotomna *A Short History of British Expansion* J. A. Wiliamsona, V. T. Harlow *(The Founding of the Second British Empire)* i E. Lipson *(Economic History of England)*. Za XIX vek E. Halévi *(A History of the English People in the Nineteenth Century)*, G. M. Young *(Early Victorian England)*, P. Cnaplund *(The British Empire, 1815–1939)* i Asa Briggs *(Victorian People)*. Za XX vek A. J. P. Taylor *(English History, 1914–1945)*, C. L. Mowat *(Britain Between the Wars)* i W. N. Medlicott *(Contemporary England, 1914–1964)*.

Uprkos neospornoj naučnoj utemeljenosti i serioznosti ovih studija, s većim sam zadovoljstvom koristio personalne

poglede na istoriju njenih *učesnika i saučesnika*, kao što su to, recimo, višetomna *Istorija naroda engleskog govornog područja* od Winstona Churchilla, ili njegovi i memoari Lloyda Georgea posvećeni Velikom ratu, a naročito su mi za srce prirasla malo poznata dela anonimnih entuzijasta koji su, možda bez naučne akribije, ali sa osećanjem za *živi život*, uz ogromnu volju i istraživački trud, pojedine više ili manje zamračene periode engleske povesti ispunjavali opisima rada, ponašanja, običaja i mišljenja običnih Engleza, sve do opisa kuća u kojima su stanovali, nameštaja i pribora za jelo kojim su se služili i zabava kojima su se predavali.

Sve u svemu, dakle, ne mogu reći da u ovom poslu nisam uživao, premda tako nešto nisam predviđao. Pogotovu što su me s početka stalno, kao mora, progonile besmislene analogije s našom istorijom, besmislene jer su tražile podudarnosti tamo gde su ih i genetički i geopolitički razlozi onemogućavali. Očekivati neko istorijsko naravoučenije od naroda čiji su uslovi života i razvoja toliko udaljeni od onih pod kojima smo se mi na Balkanu formirali, isto je što i tražiti da dva čoveka rođena od različitih roditelja, različito odgajena i sa različitim *curriculum vitae* – jednako izgledaju. Srećom, ta me ambicija nije dugo držala. Ubrzo sam potonuo u jedan svet kome više nisam zavideo i prema kome sam mogao osećati za „istoričara" preko potrebnu ravnodušnost.

Uprkos tome, razume se, ja nisam naučnik, pa od mene, zahtevajući s pravom činjenice, ne očekujte nepristrasnost u njihovom tumačenju.

Nje, uostalom, ni u istoriji nema.

London, 2. mart 1992.

Borislav V. Pekić

Sentimentalna povest Britanskog carstva

1.
Žirafe, Kosovo, povest Engleske i kako je ispričati

Iako dogovor s BBC-jem o tome da u dvadeset šest desetominutnih emisija ispričam povest Engleske nisam shvatio kao pisanje romana, u kome se stvarnost skladno meša s verovatnim, mogućim i nemogućim, pristupio sam joj kao uzbudljivoj književnoj pustolovini, svestan da u rukama imam, uprkos svim istorijski verifikovanim činjenicama, ipak samo jednu nedefinisanu smesu mogućnosti, u najboljem slučaju verovatnoća. Okružio sam se hronikama, priručnicima, biografijama, studijama, statistikama i atlasima, žaleći za revolucionarnom godinom 1944. kad sam, ovde na Balkanu, istoriju učio iz još svežeg i pomalo krvavog života, a ne iz bajatih, dosadnih knjiga.

Ništa me za ovaj posao ne preporučuje. Što Englez nisam, po sebi je dovoljan nedostatak; što nisam ni istoričar, izbor čini još gorim, a što sam pisac – već i beznadežnim.[1] U

---

[1] Naročito ako se ima u vidu rđavo iskustvo s knjigom *Povest Engleske* angloirskog pisca Olivera Goldsmitha (1730–1774), koga je ser John Hawkins smatrao notornom budalom. Teši, međutim, što ga je ugledni državnik Horace Walpole unapredio u „inspirisanu budalu“.

Britaniji boravim – jer da živim jedva smem reći – petnaest godina i o Englezima znam manje nego kad sam došao, provlačeći se u prljavom kupeu oronule bliznakinje Stephensonovog železničkog prototipa od Dovera do stanice Victoria, između bašti londonskog industrijskog predgrađa, sumornog naličja britanskog imperijalnog prosperiteta iz koga je Karl Marx, umesto profita, kao svi ostali, za nas izvukao socijalizam. Tada nisam znao ništa, ali sam umesto nepouzdanih činjenica posedovao pouzdane i omiljene evropske predrasude, kojima, nažalost, više ne raspolažem. O tim predrasudama treba na vreme nešto reći. Netrpeljivost prema Englezima je opšte mesto evropske geopolitike, sve od kada su Ostrvljani s Normanima, Plantagenetima naročito, počeli zabadati nos u kontinentalne poslove, a Sartreov Jean, kontinentalac do kosti i šoven do profesionalnosti, koji ih mrzi iz principa i kome zato nisu nužni nikakvi posebni razlozi, obrazac je prosvećenog Evropljanina naših dana, nipošto tek relikt Napoleonove ili Hitlerove Nove Evrope. Da se prema Englezima gaji hronično nepoverenje (potajno im se možda i zavidi), da se smatraju koristoljubivim, sebičnim, nepouzdanim, u najmanju ruku licemernim, po sebi se razume. U mom je slučaju, nažalost, ovaj lagodan i univerzalan oblik anglofobije poremećen bio balkanskom povesnom klopkom. Srpski je građanski stalež godine 1944, podvrgnut revolucionarnom teroru, prinuđen da od zapadnih saveznika očekuje pomoć. Značilo je to provizorno zaboraviti nekoliko engleskih *trojanskih* darova „bhraći Shrbima“ (po izhgovoru mog znamenitog prethodnika Mr. Harrisona, ratnog komentatora Radio Londona): puč 27. marta 1941, govor kralja Petra II 1943, kojim se odriče generala Mihailovića i stavlja na stranu Josipa Broza, pa i okrutno razaranje Beograda 1944. pripisati kartografskoj zabludi Savezničke

vazdušne strategijske komande. Ukratko, prirodnu idiosinkraziju prema Engleskoj zameniti za neprirodne simpatije, i, naravno, u njih poverovati, jer, u protivnom, nada u englesku pomoć ne bi imala svrhe. Da se, dakle, razume moje duševno stanje dok sam s koferom u ruci, „bhirajući shlobodu", udisao gorak gar stanice Victoria ovlažen isparenjem jeftinog *Ty-phoo* čaja, mora se znati da na licu nisam imao odbrambeni izraz mrzovolje, svojstven Evropljaninu na ulicama Londona. Taj izraz stekao sam tek kasnije, ali to je druga i duga priča.

Jedno mi, međutim, svojstvo ide u prilog. Oslanjajući se na Thomasa Carlylea, ističe ga Trevelyan kao *poetski sadržaj prošlosti*, isti sadržaj koji dominira svakim uspelim književnim delom.[2] Poređenje je, naravno, preterano, jer ako s njim idemo do kraja, stižemo do istorije koja će istovremeno biti istinita (bar moguća) i fiktivna (premda i tada moguća), do istorijskog romana do čije je granice, sudeći po rečniku *Francuske revolucije*, stigao i Carlyle. *Poetski sadržaj prošlosti* shvaćen je u ovom rukopisu kao *Duh istorije*, lišen ičeg zajedničkog s njegovom svemoćnom hegelijanskom verzijom. Jer ovaj jadni, zbunjeni, unezvereni Duh, za razliku od Hegelovog samosvesnog *Svetskog duha*, ne zna ni kuda ide, ni zašto nekud uopšte ide. On je samo život. On je, u stvari, *sam* život. Ono što zauvek iščezava iz događaja kad se ovaj povuče u prošlost i od njega ostane prazan datum u ravnodušnom vremenu, ispisan kao mrtva holo-slika.

Prva se teškoća ne tiče tih datuma s kojima nas po školama mrcvare. Godina gore-dole ne menja presudno sudbinu naroda. Da li je Kosovska bitka izgubljena 1389. ili 1398.

[2] „Uzmite u obzir sve što leži u reči Prošlost", veli Carlyle. „Istorija je u stvari istinska poezija. A stvarnost, ako se ispravno interpretira, veličanstvenija od Fikcije."

malo utiče na himerične posledice turske pobede po život Srba, kao što desetogodišnje zakašnjenje normanskog osvajanja Ostrva ne bi izmenilo sudbinu pobeđenih Anglosasa. Istorija nisu datumi. Brojevi, ako se vremena tiču, manje znače od cifara kad su njima predstavljeni ljudi. Prava povest život je tih ljudi pokopan ispod trošnih spomenika bezlične istorijske hronologije. Engleska revolucija ili restauracija socijalne su koliko i političke epizode povesti i politika je pre posledica socijalnih promena no što je njihov uzrok. Ističući postepenost, usporeni tempo te povesti, u *Engleskoj socijalnoj istoriji* Trevelyan pominje kao retke katastrofe od uticaja na život Britanaca crnu smrt (veliku kugu od 1349) i industrijsku revoluciju, ali pravi razliku: kuga je izmenila život jedne jedine generacije Engleza, industrijska revolucija ga je modelovala tokom dva stoleća.[3] Agrikulturno oruđe se menjalo od kremenog šiljka, preko drvenog i gvozdenog pluga, do najsavremenijeg kultivatora, u ralo se uprezao čovek, potom vo ili konj, najzad mašina, ali je u stalno izmenljivoj jednačini napretka čovek ostao jedina konstanta. Ispred rala i mašine ili iza nje, on je uvek bio tu. Zakletva sizerenu, rani oblik demokratskog glasanja, takođe je pretpostavljala čoveka, čak i ako je sve drugo izmenjeno: broj glasača, način glasanja i metodologija sabiranja glasova. Saobrazno novim idejama o humanitetu menjala se i tehnologija smrtne kazne ali je, ma kakvu nam sliku nudila, ljudska glava ostala njena centralna tema i jedini cilj metka, omče, sekire, struje ili otrovnog gasa. Ma kakvi da su događaji što su pleli tanano tkivo društvenih procesa, uvek se u krajnjoj konsekvenciji tiču čoveka. I nikad statističkog *istorijskog*, kojim se ovde bavimo, dobijenog uprošćenom metodom analoške generalizacije, nego *pojedinačnog*, s imenom i biografijom

[3] G. M. Trevelyan, *English Social History*, Pelican Book, 1974, str. 12.

nesličnom ijednom drugom životopisu. Nema sumnje da su diplomatska nadmudrivanja, dvorske intrige i živopisni ratovi, pored toga što su zanimljiviji, od snažnog uticaja na život običnog građanina, pogotovu ako zbog njih ovaj mora u smrt, dugove, bedu, ako plaća veći porez ili svoje proizvode prodaje ispod cene, ali, sve u svemu, na narod u celini presudnije deluje konstitucionalni, intelektualni, socijalni i tehnološki napredak koji se postepeno, ponekad jedva primetno, ostvaruje kroz vekove, nego dobijena bitka ili osvojena teritorija. Zato će J. R. Green u *Istoriji engleskog naroda*[4] programski pretpostaviti lingvistička osvajanja novoengleskog jezika pesnika Chaucera osvajanju Normandije posle pobede Henryja V kod Crécyja (Normandiju će Englezi ionako izgubiti, a jezik sve do danas zadržati) i Akt o sirotinji Elizabethe I piratskom prepadu njenih admirala na Cadiz (jer Akt se razvio u socijalno zakonodavstvo, a Cadiz samo u epizodu pobedama ionako prenatrpane britanske pomorske slave).

Pogledajte, međutim, sve te istoriografske priručnike i kompendijume. Tumačenja uzroka i posledica pojedinih događaja po Ostrvo toliko su različita da se pitam je li to ista zemlja o kojoj govori ovaj ili onaj pisac. Žaliti se, nažalost, ne smem. Ni naša prošlost nije ništa jasnija. Balkanske ratove od 1912. srpska, bugarska i grčka nauka zovu oslobodilačkim, a makedonska osvajačkim, što je najbolji dokaz da, iako različita tela ne mogu istovremeno zauzimati isti prostor, razne pa i protivurečne istine mogu. Komunistička tradicija u partizanskom ratovanju vidi skrupuloznu patriotsku borbu protiv okupatora, građanska beskrupuloznu borbu za revolucionarnu vlast, a ja lično – nacionalnu i ličnu nevolju prvog reda. Prinuđen sam stoga da zaključke biram

[4] J. R. Green, *Short History of the English People*, J. M. Dent & Son Ltd., London 1915, tom I, str. 11.

po svom amaterskom ukusu, u skladu sa sopstvenim predrasudama. Ako se istoričari oko istine još nisu dogovorili, ako se ni narodni mitovi oko istih tema nisu ujednačili, ja im pomoći ne umem.

Veća je teškoća u shvatanju Engleza šta je za ljude važno, šta nije. U tom pogledu poučne su uporedne slike svetskih i engleskih zbivanja u *engleskoj interpretaciji*, pa ću izneti paradigmatične uzorke da ilustruju moje kontinentalne duševne muke. Znam da se opšta istorija prilagođava važnosti događaja za domaću – katastrofalan zemljotres u Andima u Pendžabu se i ne oseća, kao što poplava u Pendžabu ljude Anda malo dira, a nama su, na Balkanu, obe nesreće samo vest – ali ne verujem da je u doba srazmerno jedinstvene Evrope Svetog rimskog carstva od svih reformi Karla Velikog za Engleze i rubriku „Dnevni život" najvažnija zabrana prostitucije. Sumnjivo mi je i izjednačenje činjenice da je do 1351, za četiri godine epidemije, oko sedamdeset pet miliona ljudi umrlo od kuge s faktom da je tada engleski tenis iz zagušljivih sala izašao na vazduh, ma koliko je Englezima, a i svakom trezvenom čoveku, do sporta stalo više nego do kuge. Nadao sam se da smo Kosovskim bojem, sebe definitivno ruinirajući, spasli Evropu. Na lažnu vest o srpskoj pobedi zvonile su njene bogomolje. Ostrvske, naravno, ne behu među njima. Bitka se i ne spominje. Za Evropu je, po Englezima, važnije što je 1389. za papu izabran Bonifacije IX, čiji je značaj, očigledno, samo u rednom broju, računajući od Petrovog naslednika Lina. Kao najbitniji događaj za prosečnog čoveka 1220. izabrana je pojava afričkih žirafa na Kontinentu. Na stranu što su, verovatno, Rimljani u cirku videli žirafu pre prvog hrišćanina, pitam se koliko je i kako žirafa unapredila svakodnevicu prosečnog Evropljanina.

Pitanje je i gde povest Engleske završiti. Prirodan kraj nečije istorije nestanak je njenog naroda. Englezi još nisu dotle došli, premda domaći obožavatelji državnog suvereniteta tvrde da je ulazak Britanije u Evropsku ekonomsku zajednicu početak njenog tihog iščezavanja. Gubitak Imperije sasvim je zgodan kraj priče. Pripovest se priča dok je zanimljiva, zanimljiva je dok je uspešna, a uspešna je, bar prema dosadašnjem iskustvu, dok je razbojnička, pljačkaška, u najmanju ruku pustolovna. Čim se posle višegodišnjeg avanturističkog izbivanja po tuđim zemljama vrati u domovinu i postane građanski konvencionalna, čim dramatična krupna *osvajanja* zemlje zameni pipavo *usvajanje* sitnih zakona, čim *ispravke* granica u svoju korist zamenjene budu *isprikama* što su stare izgubljene, za veliku priču nije, pa ćemo je tu negde i okončati. Po svoj prilici u predvečerje Prvog svetskog rata, da je, opraštajući se od nje, ostavimo bar koliko-toliko srećnom, velikom i uobraženom. Imperija će, doduše, na oskudnim jaslama sumnjivih kondominijuma i kolonijalnih poluzavisnosti, iza busije istorijskih mitova ali s puškom na kolenima, tavoriti još nekoliko decenija, no neće to biti život nego veštački animirano vegetiranje kadavera, kome će trijumfalna odbrana Falklanda poslužiti kao svečano međunarodno opelo. A ako se odvažim da je sve do naših dana teram, neki naročit optimizam nemojte očekivati ni od mene ni od ovih komentara.

Pitanje je i odakle njenu povest početi. Narodi gaje aristokratske predstave o poreklu i vremenu u kome su nas svojom pojavom usrećili. Najsvežije anadolske teorije o Indoevropljanima Slovene dovode na Balkan u II veku n. e. Uzaman, izgleda, jer danas Sloven niko ne želi da bude. (A čini se da se u poslednje vreme nekako i ne isplati.) Neki Crnogorci drže

da su Iliri, što moje prisustvo na Balkanu pomera za milenije unazad. Izvesni Slovenci pretke sanjaju među ilirskim Venetima, što ih razvenčava sa Slovenima, ali srođava sa mnom, pa je dobitak u najvećoj meri mutan. I drugi balkanski etnici odbijaju da s tim zlosrećnim Slovenima išta imaju. Hrvati bi da su Goti, Cigani drevnost traže u Indusima ili Egipćanima, a Makedonci u Aleksandru Velikom (opasan put koji ih lako može odvući među Grke). Najdalje je otišao naš slikar Milić od Mačve, koji zamršenim filogenetskim bogazama Srbe spaja s Platonovom Atlantidom, ali ja držim da je taj malko preterao.

Engleska povest može početi od gubitka Imperije, koji je zemlju, premda obogaljenu, vratio na vlastite noge i vlastitim brigama, zaboravljenim posle povlačenja Rimljana. Pa i ranije, od industrijske revolucije zbog koje smo od nekorisnih ljudi postali korisni proizvođači, a najnestrpljiviji čovekoljupci među nama i marksisti. Ili od Olivera Cromwella, utemeljivača nacionalne ideje kao mešavine Svetog pisma, Trgovine i Mača. Može krenuti i 1066, s bojnog polja kod Hastingsa, gde se prolivena normanska i anglosaksonska krv izmešala u rasni amalgam, bez kojeg ne bi bilo ni Cromwella, ni industrijske revolucije, ni Imperije u kojoj sunce nikad ne zalazi. Ali i od 449. godine n. e. i najezde tevtonskog roda Anglosasa, krvne matrice engleskog naroda.

Sve od 410. godine n. e. i evakuacije Rimljana, za šest stotina godina slobode, Britanija je bila ono što su njeni viktorijanski državnici, začarani Otomanskom carevinom i slobodnim putem za Indiju, videli na Balkanu, i čemu su razabirljivo doprineli: nerazabirljiva urođenička plemena mlate se oko nerazabirljive, neplodne zemlje, a jedva razabirljive krune brzinom atlantske oluje smenjuju jedna drugu. Engleska je preživela *balkanizaciju* u vreme kada je, uprkos

slovenskim varvarima, na Balkanu vladao vizantijski red, koji Romeje nije zbunjivao, ali je trajno pomeo Gibbona. S gledišta ksenofobske domaće nauke, tu bi, u kataklizmičnom haosu seobe naroda, početku naše priče moglo biti pravo mesto. *Encyclopaedia Britannica*, biblija anglosaksonskog znanja, piše povest Ostrva pod dva slova. Pod *B* i geografskim pojmom „Britanija“ smeštena je povest do V veka n. e. i dolaska Anglosasa. Od tada, pod *E* i istorijskim pojmom „Engleska“, prava je povest Engleza. Nije, međutim, retko da priča mladog naroda počne tek kad ga pokori stariji i zreliji. Istorije Balkana, uprkos toliko hvaljenim Ilirima, nema pre Helena. Pre Rima, Italija je kratka i nejasna priča o Etruriji, duga i pregledna o grčkoj kolonizaciji Apeninskog poluostrva. Englesku, dakle, možemo početi i od Rima, koji joj je doneo civilizaciju i njeno grčko nasleđe. Rimski „način života“ bio je u cvatu kad se Julije Cezar 55. godine s. e. na Ostrvo iskrcao, ali je antički svet duhovno već bio na umoru. Osim rimskog pesništva i istoriografije, sve što veliko beše, nestade. Prošli su Sumeri, Haldejci, Vavilonjani, Staroegipćani. Nema više ni pravih Grka, potomaka Ahila i Agamemnona, premda helenski duh Aleksandra Velikog još veje Mediteranom i ideja ujedinjene Evroazije nije mrtva, nalazeći u Neronovom umetničkom ludilu poslednje utočište. Novo je hiperborejsko doba na vidiku. Stiže iz drugog smera od toplog, plodnog biblijskog istoka, s hladnog varvarskog severa. Milenija će proći pre nego što se povest ne iseli s drevnog Mediterana, ali su transportne sile ove globalne seobe već u punom dejstvu.

Nisam, razume se, uneo mutno doba u kome su Englezi od majmunskih primata postali ljudi, premda možda baš to mnogo štošta razjašnjava. Ali, savesniji sam od domaćih istoričara. Ne posmatram ih s našeg gledišta, ne bavim se

samo onim datumima njihove istorije koji su za nas važni, kao što oni čine s našom. (Kada i ako pominju naš 27. mart 1941, čine to kao da smo im taj nesrećni datum dugovali, a ne da smo ih njime zadužili.) Bojim se da bi im povest tada bila i kratka i kusa. Upoznajem vas s onim što je za *njih* važno. Svetska se povest pominje kad se, za našu nevolju, sa srpskom povezuje, kad se traže analogije i kad je u svet iznesu bezobzirnost engleskih pustolova, radoznalost engleskih istraživača, veština engleskih državnika, srebroljublje engleskih trgovaca i srčanost engleskih grenadira.

Počeću od kultne tvorevine Stonehenge, čiji je prvi dolmen u dolini Salisbury postavljen oko 1800. godine pre Hrista. Premda je zodijačko, ne očekujte od njegovog kamenja mnogo. Arheologija se u Stonehengeu meša s mitom, a ovaj s keltskom mistikom. Neizvesno je čijim podacima verovati, pogotovu dok vam između oronulih kolosa mrtve druidske vere prodaju sintetičke McDonald sendviče.

Ali da ne pomislite kako se nalazimo s mračne strane Meseca, znajte da, dok prastanovnici Britanije u Stonehengeu ljudske žrtve prinose svojim halapljivim šumskim bogovima, na Istoku teče prvi period kineske književnosti, u Indiji se gradi brana od mermera, Sumerci behu i prođoše, a Hamurabi, kralj Vavilona, u crni kamen uklesuje prve zakone. U Knososu, srcu minojske kulture, kraljeva palata ima kupatilo na izvoru žive vode, u Misiru je XII dinastija po redu, *Knjiga mrtvih* već je napisana da žive probudi tek u XX veku, irigacija Nila izvedena, a u upotrebi su kontraceptivna sredstva, za koja su Englezi doznali tek blagodareći strahu od side. Time ne vršimo nikakvo vrednosno poređenje. Osim Kineza, svi su ti narodi odavno mrtvi. A oni što nisu, teše se iskopinama svoje slave u muzejima tuđina, ili, kao mi, srebrnim viljuškama kojima smo jeli dok su Englezi

učili čemu služe prsti. Da, njihova je civilizacija u muzejima onih koji su, dok se faraon Sesostris III kupao u mirišljavom bazenu, s divljenjem opipavali čvrstinu prvog bronzanog koplja. Pouka je jasna: istorija nije samo kolevka za rađanje narodâ nego i odar za njihove agonije.

Vele da prirodna sredina utiče na formiranje naroda. Dosađuju nam karakterološkim razlikama između ravničara i brđana, naseljenika visokog kopna i onih što žive kraj velikih voda. U redu, znam da bi nam civilizacija bila nešto drukčija da smo ostali na drvetu i razvijali je na visini od desetak stopa iznad zemlje, pogotovu da smo fiziološki rasprostrti planimetrijski, samo u dve dimenzije, no da li nekoliko planinčina ili baruština u toj meri određuje svoje žitelje da svaka istorija mora početi s geografijom u kojoj se odvija? Koliko to važi za Srbe ne znam, ali znam da su nebu bliže oduvek živeli oni što su uzgajali duboke misli i pljačkali stoku po dolinama, a u tim dolinama, zemlji bliže, oni što uzgajaju stoku, misleći jedino kako da je od naših Dinaraca, naših gorskih metafizičara, sačuvaju. Za Engleze je, međutim, veza između tla i ljudi nesumnjiva, uz neizbežno učešće vode u koju su Britanska ostrva potopljena, pošto su imala sreću da se u jednoj geološkoj krizi od kontinenta konačno otcepe. Stoga ću najpre u grubim potezima opisati grubu zemlju, koja se od tada znatno promenila, i njenu promenljivu klimu, koja je, bojim se, ostala ista, što će reći nepodnošljiva. Zamislićemo, dakle, prirodu kakva je u početku priče.

Tlo se blago a onda u grabljivim skokovima penje od juga severu, pravcem kojim će u civilizovanoj Engleskoj opadati narodno bogatstvo. Zemlja postaje brdovita, gola, posna, a čarobnija, kao da je jalovost uslov za mladost i lepotu. Guste mračne šume, danas oranicama raskrčene, presečene tajanstvenim močvarama, sad isušenim, menjaju se u

nepregledna vresišta duginih boja, potom gube u sirovim goletima škotskog Highlanda (Gornje zemlje). Ostrvo je obrubljeno stenjem kao nazupčanim kulama srednjovekovnih kastela. Prava je to tvrđava s opkopom u koji staje čitav okean. Pa ipak, atlantske vode što su Britaniju sačuvale od Filipa, Napoleona i Hitlera, te činile krunski uslov njenog blagostanja i bezbednosti, u početku ove priče sipale su zemljom u burnim talasima narod za narodom; od Kelta, Belga, Rimljana do Angla, Sasa, Vikinga, Danaca i Normana, da na oko 90.000 km^2, prostoru manjem od jugoslovenskog, obrazuju bućkuriš rasa, teško uočljiv čak i na prometnom i razmetnom Balkanu. Nebo liči na platno kojim umetnik nije zadovoljan, te ga stalno prepravlja, prekraja i prefarbava, ali kao da osim sive boje za drugu ne zna. Njime se viju i biju neprijateljski vetrovi. Ko zna zašto engleski majstori dobro slikaju konje, ali nebo objašnjava što su bez takmaca u malanju oblaka i zašto klima ovde ne postoji. Postoji vreme, a i ono se stalno menja. U danu doživite sve za šta vam na Kontinentu godina treba. Ne, nije klima rđava. Ona je tek nepredvidljiva. Za rasne osobine važna, ali ne i presudna. Il Duce je vapio što Italijani nemaju englesku klimu da bi dobili englesku izdržljivost. Zaboravio je da je iz apeninske klime Rim osvojio svet, a da su Eskimi, rođeni u ledu, najpitomiji ljudi u njemu. Klima je, uostalom, ćudljiva, kao i mnogo toga ovde. Nepredvidljivost istorije uzbudljivom čini priču koju predvidljivost ljudske prirode hoće da učini uvek istom.

Kad su se na plutajućim ledenjacima pojavili prvi nomadi, životinje i ljudi lovili su se uzajamno, ne ispoljavajući neke značajne razlike u izgledu, ponašanju i međusobnom uvažavanju. I to stanje humano-zoološkog ekvilibrijuma trajalo je veoma dugo, dokazujući da prednosti *Homo sapiensa* nisu smesta bile uočljive niti od animalne konkurencije

priznate. Dosta vremena je utrošeno na „ubeđivanje“ životinjskog sveta. U neolitu, negde oko 3000. godine, napredak je očevidan. Zveri su konačno propustile šansu. Zveri su mogle biti snažnije, ali je čovek bio lukaviji; mogle su biti brže, ali ne i veštije, i najzad, a to je izgleda presudilo, one su mogle živeti i loviti u čoporima, ali te čopore nisu umele da održe i pri deobi plena. Bivši lovci i ribari kremenim oruđem iskrčili su šume da u krčevinama podignu naselja, zaoru njive, iskopaju rudne jame. Krhka, nepouzdana, ugrožena i ugroziva stalnost, koju ovo trojstvo podrazumeva, ostaće osnovnim zahtevom svakog napretka. No civilizacije nema dok čovek ne ispuni jedan koristan, tri naizgled nekorisna uslova, jer beskorisnost i jeste krajnji cilj napretka, kristalizacija njegove finalne svrhe. Koristan uslov je zajednica interesa za napad i odbranu, i on se silom prilika, tačnije neprilika, srazmerno brzo postiže. No valja naći lepotu i Boga. I razume se, rešiti šta sa smrću. Boja na grnčariji svedoči o otkriću lepote i jedino je pitanje ima li je tada nezavisno od njene kultne vrednosti. Nije verovatno. Lepota je deo kristalizacije o kojoj smo govorili. Za nju treba slobodnog vremena. A tamo gde ga nema, gde vreme služi samo golom opstanku, lepota mora čekati bolje dane. Prvi paganski hram, Stonehenge, veli nam da je i Bog otkriven, ma šta o takvom Bogu danas mislili. (Uostalom, i on je bio podređen istorijskom razvoju. Jevrejski Bog, Jahve *Starog zaveta*, ništa milosrdniji nije bio od druidskog.) Grobovi nas ubeđuju da se i smrt razumela. Ni praostrvljani, još bez imena, nisu verovali da se smrću njihova humana priča definitivno okončava, da umirući zauvek odlaze. Poglavice su i pod zemljom onom svetu prikazivane u najlepšem ovozemaljskom svetlu: u najraskošnijem ruhu i najdostojanstvenijem položaju, koji odnekud redovno podseća na stav pri izbacivanju izmeta. Ostali su

iščezavali u bezličnoj masovnoj raci koja je simbolisala ulogu narodnih masa u istoriji. Blagodareći tim jamama saznajemo za hijerarhiju, veštački oblik ljudskih nejednakosti, i da su se već delili na rodove u zavadi, jake i slabe u mržnji, u opštem siromaštvu na siromašne i još siromašnije – podela, uostalom, od koje se ni do danas nije odustalo. Podela još nema amalgamirajuću snagu što će docnije sabrati raznorodne lične, porodične i plemenske interese u *nacionalni kompleks*, od toga je Ostrvo beznadežno daleko, kao i od hronologije ili pisanih dokumenata. Od istorije uopšte. O, neka je to istorija, svakako, no kakva, čemu liči, u čemu se sastoji, teško je bez činjenica reći. A njih, osim u nategnutim analoškim silogizmima bez podloge ili duboko pod zemljom, nema. Arheologija će nam, razume se, pomoći da se u nepoznatoj protoprošlosti snađemo, ona će, uz čudesnu tehnologiju rendgena i izotopa, iz najbednijih materijalnih ostataka, iz *taloga* minulog sveta vaskrsnuti jedan njegov izgled, ali on će vazda biti nepouzdan, uvek samo na granici mogućeg, nikad u srcu ondašnje stvarnosti.

Šta nedostaje bukoličkoj slici ranobronzanog a pomalo i zveroobraznog doba Britanije, ujedinjenog istim kultom mrtvih a razjedinjenog potrebom za istim pašnjakom? Feničani Tira izvozili su s Ostrva kalaj. Arheolozi su pronašli artefakta egipatske fajanse. Trampilo se, dakle. Trgovalo se. Kupovalo i prodavalo. Na ma kako niskom nivou i sporadično možda već i spekulisalo? Najbitnija pretpostavka humane civilizacije, i jedna od presudnih za englesku, ispunjena je. Prava priča može da počne.

Odložićemo je za trenutak da vidimo možemo li uočiti čas u kome je prvi Srbin upoznao prvog Engleza, možemo li otkriti prapočetak naših nacionalnih odnosa. Ne smemo se pouzdati u mogućnost da je do istorijskog kontakta došlo u

zajedničkoj indoevropskoj postojbini, dok su budući Englezi još živeli pod plemenskim imenom Angla i Sasa, a Srbi u etnički nedefinisanoj slovenskoj masi, premda je tako nešto sasvim verovatno. U doba našeg postupnog prodiranja u Evropu – odakle nas sad nešto užurbanije izgone – Ostrvo je bilo do guše u postrimskoj krizi, iz koje će se, po dolasku Normana, roditi engleska nacija, ali Angli i Sasi već su zaposeli ovaj kraj živog sveta, gde pakao počinje od Tule, pa i nešto pre. Engleski su preci, dakle, u Evropu došli skoro tri veka pre naših. Srpska država formirana je bezbedno daleko od njihovih budućih teritorija, još dalje od budućih interesa (premda nam to nije mnogo pomoglo). Naše teritorije, naši interesi od početka behu ukorenjeni u *vizantijski domen*, moravsku geografsku spojnicu Balkana i Panonije, Istočnog i Zapadnog rimskog carstva, strateške granice između dva sveta, dva svetonazora, dve civilizacije, dve vere, na kojoj se i dan danji ratuje i s kojom Britanska ostrva, mimo kasnijih krstaških pohoda, nikad nisu imala nikakve veze. Balkan je u englesku politiku ušao preko *istočnog pitanja*, zaobilaznim putem, severnim krilom kroz Rusiju, južnim iz Indije. Englezi su nam, dakle, došli kurvinski – s leđa, gde su istorijski uvek i ostali.

Prvi susret nekog Srbina i budućeg Engleza mogao se dogoditi jedino u polju *velike svetske politike*, čiji je omfalos (pupak) oko 1000. godine, opet, mogao biti jedino u vizantijskom Konstantinopolju. U vreme prijema zapadnih diplomatskih poklisara dvorane Hiere, Svete palate romejskih careva, morale su se škropiti jakim istočnjačkim agensima da bi delikatan vizantijski nos odoleo nesnosnom bazdu uglednih gostiju iz Franačke, koji su se kupali samo u dva životna navrata: prilikom rođenja i posle smrti. Jednom, nažalost, zaštitna aroma ne beše dovoljno snažna, te

se romejski vasilevs u prvom susretu s prirodnim mirisom ljudske kože obeznanio.

Neka nam bude dopušteno da pretpostavimo kako je u zapadnoevropskoj diplomatskoj misiji bio i plemić čiji će potomci, blagodareći genetičkoj kombinaciji Normana i Anglosasa, postati rani Englezi, a da je pri romejskom dvoru, u svojstvu našeg ambasadora, bio srpski plemić čiji će potomci prestati da budu Srbi i postati Jugosloveni.

Mnogo stoleća kasnije Englezi su primili naše diplomatsko uzdarje. Dolazeći u akreditivnu audijenciju kod kneza iz kuće Obrenovića prvi je engleski poslanik u Beogradu, silazeći s kočija, ugazio u konjsku balegu.

Premda nisu istorijske, neka nam ove dve slike, dok pričamo istoriju Engleske, uvek budu pred očima.